

θει πριν και ἡ ἔκδοσις Cammelli¹, και τῶν ὁποίων βεβαίως θ' ἀπαλλαγῆ ἡ ὀριστικὴ τοῦ corpus τῶν τοῦ Κυδ. ἐπιστολῶν ἔκδοσις.

Ὁ συγγραφεὺς διὰ τοῦ ὑπὸ κρίσιν βιβλίου ἀντιμετώπισε μεθοδικῶς ἑκατοντάδας ζητημάτων παλαιογραφικῶν, ἱστορικῶν και φιλολογικῶν, ὁ χρόνος δὲ και ἡ ἰδία του ἐργασία θέλει δείξουν κατὰ πόσον ταῦτα ἔλαβον τὴν ὀριστικὴν αὐτῶν λύσιν. Ἐκ τῶν ἐπιτευγμάτων του σημειῶ ἔδῳ ὅτι ἡ και ὑπ' ἔμοῦ ἀναδημοσιευθεῖσα μετὰ διορθώσεων (ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος σσ. 102—104) ἐπιστολὴ «τῶν μὲν σῶν ἀτόπων» ὡς ἐκ τοῦ καλάμου τοῦ Κυδῶνι ἐξεληθοῦσα, δὲν εἶναι παρὰ ἐπιστολὴ τοῦ ἐν Κρήτῃ λατινίζοντος ἱεροκλήρου *Δημητρίου Σκαράνου* (πρβλ. σ. 86 και τὴν ἐκεῖ σημ. 3)². Ἀφαιρεῖται οὕτω ἡ βαρύτερη τὴν ὁποῖαν τὸ κείμενον τοῦτο θὰ ἠδύνατο νὰ ἔχη ὡς προελθὸν ἐκ τοῦ Κυδῶνι, και καθίσταται εὐκολωτέρα ἡ παραδοχὴ τῆς ὑπ' ἔμοῦ ὑποστηρικθείσης ἀπόψεως καθ' ἣν ὁ Κυδῶνις, πρὶν ἀποθάνῃ ἐν Κρήτῃ, ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ὁρθοδοξίαν, ἔξομολογηθεὶς εἰς τὸν Ἰωσήφ Βρυέννιον τὴν τοιαύτην του ἀπόφασιν.

Τελευτῶντες εὐχόμεθα ὅπως ὁ συγγραφεὺς προχωρήσῃ ταχέως οὐ μόνον εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ περὶ χρονολογιῶν τοῦ ἐπιστολαρίου συγγράμματός του, τὸ ὁποῖον θὰ φωτίσῃ ἄπειρα ζητήματα τοῦ β' ἡμίσεος τοῦ 14. αἰῶνος, ἀλλὰ και εἰς αὐτὴν ταύτην τὴν ὀλοκλήρωσιν τῆς ἐκδόσεως τῶν ἐπιστολῶν, ἡ ὁποῖα θὰ εἶναι μνημεῖον αἰδίου τῆς λογιότητος και τῆς μορφῆς τοῦ ἐξαιρετοῦ ἐκείνου λογιῶ τοῦ Δημητρίου Κυδῶνι, ὁ ὁποῖος, ἂν ἔζησεν ἐν πλάνῃ, ἀπέθανεν ἐν τούτοις ἐν τῇ ἀληθείᾳ τῆς Ἑλληνικῆς Ὁρθοδοξίας.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Κωνσταντίνου Δ. Μέρτζιου : *Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας. Θεσσαλονίκη 1948. 8° σσ. ιε' + 572. (Μακεδονικὴ Βιβλιοθήκη ἀριθ. 7).*

Ὁ ἐν Βενετία ἐγκατεστημένος λόγιος ἔμπορος κ. Κ. Μέρτζιος, ἀφ' ἧς ἀπὸ δεκαπενταετίας ἤρχισεν ἀσχολούμενος μετὰ τὴν ἔρευναν και μελέτην τῶν βιβλιοθηκῶν και τῶν ἀρχείων τῆς ἄλλοτε γαληνοτάτης θαλασσοκρατείας, ἔδημοσίευσεν και ὄλικὸν (ἀφορῶν εἰς τὴν Ἡπειρον και τὴν Κρήτην ἰδίᾳ) και

¹ Π.χ. 98,12 αῦθις (αῦθις), 100,8 ἔδοξε (ἔδοξε), 100,9 κάλλαχου λεγάτον (λεγάτον), 101,25 τα (τά), 103.55 αῦτω (αῦτη, οὔτω;) κλπ.

² Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ R. L o e n e r t z: Manuel Calecas, sa vie et ses oeuvres d'après ses lettres et ses apologies inédites ἐν «Archivium Fratrum Prædicatorum», vol. XVII, 1947, σσ. 195—207, ἐν σ. 204.

ἀπληκρίβωσε πρόσωπα καὶ πράγματα, ὥστε νὰ καταταχθῆ εἰς τὴν σειρὰν τῶν Ἑλλήνων ἱστοριοδιφῶν Α. Μουστοξύδου, Κ. Σάθα, Σπ. Θεοτόκη, τελευταῖος χρονολογικῶς ἄλλ' οὐχὶ ἥσσων ἀπὸ ἀπόψεως προσφορᾶς. Αἱ ἔρευνάι του δὲν περιωρίσθησαν εἰς τὸ Κρατικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἑνετίας ἢ τὴν περιφημον Βιβλιοθήκην τοῦ Ἁγίου Μάρκου, ἀλλὰ ἐπεξετάθησαν εἰς τὰ πολύτιμα ἐκεῖνα ἀρχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Κοινότητος τῆς Ἑνετίας, ἐκ τῶν ὁποίων ἐξεδόθησαν ἤδη διαφωτιστικώταται εἰδήσεις. Οἱ καρποὶ τῶν ἐρευνῶν τοῦ ἀκαταπονήτου ἱστοριοδίφου ἐκτείνονται εἰς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν, εἰς τὴν φιλολογίαν, εἰς τὴν προσωπογραφίαν τῆς ἐρευνωμένης (ἰδίᾳ μετὰ τὴν ἄλωσιν) ἐποχῆς, δεικνύουν δὲ πόσον θὰ ὠφεληθῶμεν ἀκόμη ἀπὸ τὰς ἐνετικὰς πηγὰς καὶ μάλιστα μετὰ τὴν ἴδρυσιν τὴν μελετωμένην τοῦ ἐν Βενετία Ἑλληνικοῦ Ἰνστιτούτου (διότι αἱ ἐκ διαβατικῶν μελετητῶν προερχόμεναι ἐργασίαι εἶναι μικροτέρας πάντοτε σπουδαιότητος). Εὐγνώμονες ἐπομένως πρέπει νὰ εἴμεθα πρὸς ἄνδρα ὁ ὁποῖος ἄνευ ἰδιοτελείας καὶ μακρὰν τῶν ἐπαγγελματικῶν του ἀσχολιῶν κατηνάλωσε μὲ τόσῃν εὐρετικῇ φαντασίᾳ καὶ ἱκανότητι ἐρευνητικοῦ προσανατολισμοῦ τὰ ὠριμώτερα τῆς ζωῆς του ἔτη, χάριν τῆς διαφωτίσεως τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας, κατέστησε δ' αὐτὸς ἑαυτὸν αὐτοδίδακτον γνώστην τῶν σχετικῶν ἱστορικοφιλολογικῶν ζητημάτων, ὥστε καὶ συγγραφεῖς καὶ βοηθήματα νὰ χρησιμοποιοῖ μετὰ τῆς αὐτῆς μεθ' ἧς τὰς πηγὰς ἐθκολίας.

Ὁ μετὰ χεῖρας ὀγκώδης τόμος «Μνημεῖα Μακεδονικῆς Ἱστορίας», δι' ὃν ὁ συγγραφεὺς εἰργάσθη καὶ κατὰ τὴν κατοχὴν περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς κεφάλαια: Α'. Ἡ ἀγοραπωλησία Μακεδόνων αἰχμαλώτων ἐν Κρήτῃ κατὰ τὸν ἸΔ' αἰῶνα.—Β'. Ἡ βυζαντινὴ Μακεδονία (1319—1425) ἦτοι τί ἀναφέρουν (περὶ Μακεδονίας) τὰ *Commemoriali*, ὡς καὶ οἱ κώδικες *Morsosini* καὶ *Zancaruola*. Κώδιξ Μαρκιανῆς Βιβλιοθήκης.—Γ'. Ἡ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑνετοκρατία (1423—1430).—Δ'. Τί περιέχουν τὰ *Diarii* τοῦ *Marin Sanudo* (1497—1533).—Ε'. Περιγραφαὶ—ὀδοιπορικὰ κλπ.—Ϛ'. Μακρὰ μακεδονικὴ χρονογραφία (ἐκ τοῦ ἀρχείου τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει καὶ Κερκύρα βαίλων) κλπ.—Ζ'. Ἐμπορικὴ (ἐλληνικὴ) ἀλληλογραφία ἐκ Μακεδονίας (1695—99).—Η'. Οἱ ἐν Βενετία Μακεδόνες καὶ ἡ ἐν γένει δρᾶσις των.—Θ'. Ἀπὸ τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἐν Δυρραχίῳ προξενείου τῆς Βενετίας.—Ι'. Τὸ ἀρχεῖον τοῦ ἐν Θεσσαλονίκῃ Ἑνετικοῦ προξενείου προϊόντα.—ΙΑ'. Οἱ ἐκ Μακεδονίας μεγάλοι εὐεργεταὶ τοῦ ἔθνους Γεώργιος Καστριώτης, Ἰωάννης Κωττούνης.—ΙΒ'. Ἡ Ἐκκλησία Θεσσαλονίκης καὶ ἄλλων μακεδονικῶν πόλεων Ἀθανάσιος Πατελλάρος, ὁ Κασσανδρείας Λαυρέντιος, Βενέδικτος Κραλλίδης κλπ.

Εἶναι γνωστὸν ὅτι τῆς Μακεδονίας ἡ νεωτέρα ἱστορία εἶναι ἐλλιπῶς γνωστή, καθόσον δὲν ἔχομεν πηγὰς ἐπὶ τῶν ὁποίων νὰ στηριχθῶμεν. Πᾶσα ἐπομένως προσφορὰ σχετικὴ πρὸς τὴν πολιτικὴν ἱστορίαν, τὴν ἐκκλησιαστι-

κὴν διοίκησιν, τὸν ἀπόδημον μακεδονικὸν Ἑλληνισμόν, τὰ γράμματα, τὸν βίον, τὸ ἐμπόριον καὶ τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν εἶναι ὄχι μόνον εὐπρόσδεκτος ἀλλὰ καὶ σημαντικὴ, ὡς θεμελιούσα τὴν ἱστορικὴν γνῶσιν. Ἐάν θελήσωμεν νὰ ἐξετάσωμεν τὴν ἀπὸ τῶν σταυροφοριῶν ἱστορίαν τοῦ Βορείου Ἑλληνισμοῦ θὰ στηριχθῶμεν εἰς δύο κατηγορίας πηγῶν: Ἑλληνικὰς (ἱστορικοῦς, χρονολογικοῦς κλπ. συγγραφεῖς βυζαντινοῦς καὶ μετὰ τὴν ἄλωσιν) καὶ ξενικὰς (φράγκων, ἐνετῶν, τούρκων κατακτητῶν, περιηγητῶν, προξένων κλπ.). Αἱ ἑλληνικαὶ πηγαὶ δὲν εἶναι δυστυχῶς ἐπαρκεῖς καὶ ἡ συμπλήρωσις αὐτῶν ὑπὸ τῶν μαρτυριῶν τῶν ξένων προάγει τὴν ἔρευναν. Δι' αὐτὸ τὸ βιβλίον τοῦ κ. Μέρτζιου καλύπτει τὴν περίοδον 1300–1800 εἶναι πολύτιμον, καθὸ παρέχον ἀπείρους νέας εἰδήσεις περὶ πραγμάτων, γεγονότων καὶ προσώπων τῆς Μακεδονίας καὶ ἐνισχύον τὸν ἀναντίρρητον Ἑλληνισμόν αὐτῆς κατὰ τοὺς σκοτεινοὺς ἐκείνους χρόνους τῆς πρὸ τοῦ Ἱεροῦ Ἀγῶνος ἡμῶν ἡμισείας χιλιετηρίδος.

Ἡμᾶς ἐδῶ ἐνδιαφέρουν ἰδιαιτέρως τὰ τρία πρῶτα τμήματα τοῦ βιβλίου τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν πρὸ τῆς ἄλώσεως χρόνον, καὶ δὴ εἰς τοὺς σκλάβους οἱ ὅποιοι ἠγοράσθησαν ἐν Κρήτῃ κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14. αἰ. καὶ τοὺς ὁποίους ξένος μελετητὴς παρουσίασεν ὡς μὴ κατὰ πλειοψηφίαν Ἕλληνας (καὶ τοὺς ὁποίους ἐμφανίζει διὰ νέας ἐρεύνης ὁ συγγραφεὺς οἷοι πράγματι ἦσαν, ἀποκαθιστῶν τὰ πράγματα). Ἰδιαιτέρως τὸ Γ' κεφάλαιον τὸ ἀφορῶν εἰς τὴν ὀλιγοχρόνιον ἐκείνην κατάληψιν τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν (1423–1430) τὴν γνωστὴν ἰδίᾳ ἐκ τῶν Ἑλλήνων χρονολογικῶν, τοῦ Ψευδοφραντζῆ, τοῦ Δοῦκα καὶ τοῦ Χαλκοκονδύλη, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ παραχαράξας τὸν ἀληθῆ Φραντζῆν τοῦ *Chronicum Minus* συγγραφεὺς τοῦ *Chronicon Majus* ἀποδίδει τὸ γεγονός εἰς πώλησιν ἐκ μέρους τοῦ δεσπότη Θεσσαλονίκης Ἀνδρονίκου Παλαιολόγου εἰς τοὺς Ἐνετούς, πώλησιν ἐξ ἧς ἔλαβεν ὁ δεσπότης 50.000 δουκάτων. Ὁ κ. Μέρτζιος συζητεῖ τὸ πρᾶγμα, ἐρευνᾷ τὰ ἀρχεῖα, δημοσιεύει τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ γεγονός τῆς μεταβολῆς ἔγγραφα, ἀλλὰ δὲν εὐρίσκει ἀπόδειξιν τῆς τοιαύτης ἀγοραπωλησίας. Συμπεραίνει λοιπὸν ὅτι πρόκειται περὶ μύθου. Θὰ μοῦ ἐπιτραπῇ σχετικῶς νὰ παρατηρήσω, ὅτι ὁ συγγραφεὺς δὲν ἐξετίμησε δεόντως τὴν ἐν σ. 38 ἀπόφασιν τῆς Ἐνετικῆς Γερουσίας τῆς 27 Ἰουλίου 1423, κατὰ τὴν ὁποίαν «ἂν ὁ Δεσπότης εἶναι εὐχαριστημένος νὰ τὴν παραδώσῃ καὶ ζητήσῃ κάτι πρὸς διατροφὴν του, σὰς ἀφινομεν πλήρη ἐλευθερίαν νὰ ὑποσχεθῆτε ὅ,τι δύνασθε εἰς τὸν εἰρημὸν κύριον Δεσπότην καὶ ἰδίᾳ ἀπὸ τὰ ἔσοδα τῆς Θεσσαλονίκης ποῦ ἤθελον περισσεύσει μετὰ τὰς ἀναγκαίας δαπάνας, ὅτι θὰ τῷ δίδωνται ἐτησίως 20 ἕως 40 χιλιάδες ἄσπρα, ἀναλόγως τῶν διαθέσιμων περισσευμάτων...» Ἐάν τώρα ἐπερίσσευσαν ποτέ, τοῦτο εἶναι ἄλλη ὑπόθεσις. Ἄλλ' ἐκ τῶν ἐγγράφων τὰ ὁποῖα ὁ συγγραφεὺς δημοσιεύει, φαίνεται ὅτι ὁ πάσχων Ἀνδρόνικος, πολιορκηθεὶς ὑπὸ τῶν Τούρκων καὶ στερηθεὶς μετὰ τῆς ἐνδοχώρας τῆς δυνατοῦ-

τος τῆς προμηθείας τῶν τροφοδοσιῶν τῆς πόλεως, ἐστράφη πρὸς τὴν μόνην δύναμιν ἣτις θὰ ἠδύνατο διὰ τοῦ θαλασσοῦ δρόμου νὰ ἐξασφαλίσῃ τὰ σιτηρὰ τῆς Θεσσαλονίκης, τὴν Ἑνετίαν. Ἡ παράδοσις ὅμως ἐγένετο ἐπὶ ὄροις διατηρήσεως τὸ μὲν τῶν προνομίων τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ πολιτικῶν τῆς πόλεως ἀρχόντων, τὸ δὲ τῆς ἀμέσου βοηθείας εἰς σίτον τοῦ λιμώττοντος αὐτῆς πληθυσμοῦ, ὃ ὁποῖος ἐκ τῆς πείνης ἠναγκάζετο νὰ ἐξέρχεται τῆς πόλεως καὶ νὰ καταφεύγῃ εἰς τὸν πολιορκητὴν καὶ ἐπιδρομέα. Ἀπὸ τὰ αἰτήματα τῶν πρεσβευτῶν τοὺς ὁποίους ἐπανειλημμένως ἔστειλαν πρὸς τὴν μητρόπολιν Ἑνετίαν οἱ Θεσσαλονικεῖς καὶ ἀπὸ τὰς ἀπαντήσεις τῆς προθύμου Γερουσίας, φαίνεται ὅτι μᾶλλον ἐτηροῦντο τὰ ὑπεσχημένα καὶ κατεβάλλετο φροντίς ν' ἀνακουφίζεταί ὁ πάσχων πληθυσμός. Ἀλλὰ τελικῶς ὑπερίσχυσαν τὰ ὄπλα, ἀφοῦ καὶ κατὰ τὴν ἑπταετίαν τῆς ἐνετοκρατίας ἢ μὲν ναυτικὴ ἐνετικὴ δύναμις ἢ διατεθεῖσα διὰ τὴν Θεσσαλονικὴν ὑπῆρξε μικρὰ καὶ διαλείπουσα, ἢ δὲ φρουρὰ εἶχεν ἀνάγκη τῶν ὑπηρεσιῶν Τούρκων ἀντιθέτων πρὸς τὸν ἀνεγνωρισμένον Σουλτάνον.

Τὰ σχετικὰ πολύτιμα ἔγγραφα ὁ κ. Μέρτζιος ἐδημοσίευσεν ἐν μεταφράσει (μετὰ παραθέσεως φράσεων σημαντικῶν τοῦ πρωτοτύπου) καὶ ἐν φωτοτυπίας. Τοῦτο νομίζομεν ὅτι εἶναι ἀτυχές. Τὰ ἔγγραφα ταῦτα ἔπρεπε νὰ δημοσιευθοῦν εἰς τὸ βενετολατινικὸν τῶν κείμενων, διὰ νὰ εἶναι προσιτὰ εἰς τὸ διεθνὲς ἐπιστημονικὸν κοινὸν τὸ ὁποῖον ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν Μακεδονικὴν ἱστορίαν, καὶ ἐν μεταφράσει, ἐνδεικτικῶς δέ τινα ἐν φωτοτυπίας. Νῦν, ὡς ἔχουν τὰ πράγματα, τὸ βιβλίον εἰς τὸ σχετικὸν τοῦ τμήμα δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ μόνον ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας μελετητὰς ἢ τοὺς ἀπιθάνους ἐκείνους ξένους οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ φακοῦ θ' ἀναγνώσουν τὰ παλαιογραφικὰ κείμενα ἐκ τῶν φωτοτυπιῶν, ἐφ' ὅσον εἶναι ἡσχημένοι εἰς τὴν λατινικὴν παλαιογραφίαν!

Ἀλλὰ τὸ ἐλάττωμα τοῦτο δὲν μειώνει τὴν τεραστίαν σημασίαν τοῦ βιβλίου διὰ τὸ ὁποῖον ἢ Ἑλληνικὴ Ἐπιστήμη θὰ εἶναι ὑπόχρεως εἰς τὸν ἀκαταπόνητον συλλογέα καὶ ὑπομνηματιστὴν τοῦ ὕλικου κ. Κων. Μέρτζιον.

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ

Νικολάου Τωμαδάκη, Ὁ Ἰωσήφ Βρυνένιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400. Ἐν Ἀθήναις 1948, σ. 146.

Νέον δεῖγμα τῆς ἐξαιρετικῆς φιλοπονίας καὶ ἐπιστημονικῆς αὐτοῦ ἐμβριθείας μᾶς προσέφερε μετὰ τὴν ὑπὸ τὸν ὡς ἄνω τίτλον πραγματείαν του ὁ διαπρεπὴς Κρήτης ἱστορικοφιλόλογος, κ. Νικόλαος Β. Τωμαδάκης.